

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.5

Олеся АРЧАКОВА

аспірантка кафедри конституційного та адміністративного права, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна, 69600

ORCID: 0009-0000-9996-1386

DOI: 10.32782/LST/2023-3-3

Бібліографічний опис статті: Арчакова, О. (2023). Міжнародний рівень нормативного регулювання права на безпечне довкілля. *Law. State. Technology*, 3, 16–21, doi: 10.32782/LST/2023-3-3

МІЖНАРОДНИЙ РІВЕНЬ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ

Метою роботи є встановлення змісту міжнародного рівня нормативного регулювання права особи на безпечне довкілля. Визначено, що гарантування забезпечення належного рівня здійснення суб'єктивного права особи на безпечне довкілля передбачає застосування засобів національної системи судоустрою та системи адміністративних органів, функціонування яких вимагає створення дієвої якісної системи законодавства. Встановлено, що охорона суб'єктивного права особи на безпечне довкілля вимагає створення умов для належного рівня застосування заходів юридичної відповідальності. Акцентовано, що в умовах настання сукупності зазначених об'єктивних та суб'єктивних факторів досягається ідея належності реалізації та захисту права особи на безпечне довкілля. Аргументовано, що одним із міжнародних стандартів забезпечення права особи на безпечне довкілля згідно із міжнародними стандартами є ідея екологізація виробництва і мінімізація впливу на довкілля з боку суб'єктів господарювання. Визначено, що згідно із Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 70/1 від 25 вересня 2015 року встановлено зміст реалізації концепції сталого розвитку вимагає від держави створення організаційно-правового механізму спасіння Землі від деградації, нерационального використання природних ресурсів, забруднення довкілля в результаті виробництва, що не відповідає вимогам екологізації. Наголошено, що така діяльність своїм результатом матиме створення умов для заможного життя людини зокрема, і населення держави в цілому (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 70/1 від 25 вересня 2015 року, 2015). Зроблено висновок, що ідея здійснення права особи на безпечне довкілля в умовах реалізації стратегії сталого розвитку розуміється не лише як ідея екологізації виробництва, але і впровадження концепції «розумного споживання». Обґрунтовано, що ідея сталого розвитку полягає в тому, щоб задовольняти потреби сучасного покоління шляхом: раціонального використання природних ресурсів, що включає в себе обережне та відповідальне використання природних ресурсів, таких як вода, ліси, ґрунти, мінерали і енергія; створення умов задля якості продуктів харчування, що вимагає модернізації здійснення сільськогосподарської діяльності та харчової промисловості; реалізації вимог безпеки праці, що має запобігти нещасним випадкам на робочому місці і захисту здоров'я працівників.

Ключові слова: відповідальність, захист суб'єктивного права, право на безпечне довкілля, право на доступ до публічної інформації, правореалізація, принцип пропорційності, природні ресурси.

Olesia ARCHAKOVA

Postgraduate Student at the Department of Constitutional and Administrative Law, Zaporizhia National University, str. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhia, Ukraine, 69600

ORCID: 0009-0000-9996-1386

DOI: 10.32782/LST/2023-3-3

To cite this article: Archakova, O. (2023). Mizhnarodnyi riven normatyvnoho rehuliuвання права na bezpechne dovkillia [International level of regulatory of the right to environmental safety]. *Law. State. Technology*, 3, 16–21, doi: 10.32782/LST/2023-3-3

INTERNATIONAL LEVEL OF REGULATORY REGULATION OF THE RIGHT TO ENVIRONMENTAL SAFETY

The purpose of the work is to establish the content of the international level of regulatory regulation of the human right to a safe environment. It has been determined that ensuring an adequate level of implementation

of the subjective human right to a safe environment involves the use of means of the national judicial system and the system of administrative bodies, the functioning of which requires the creation of an effective high-quality legislative system. It has been established that the protection of the subjective human right to a safe environment requires the creation of conditions for the appropriate level of application of legal liability measures. It is emphasized that in the conditions of the onset of a combination of these objective and subjective factors, the idea of belonging to the implementation and protection of the human right to a safe environment is achieved. It is argued that one of the international standards for ensuring the human right to a safe environment in accordance with international standards is the idea of greening production and minimizing the impact on the environment from business entities. It was determined that according to UN General Assembly Resolution No. 70/1 of September 25, 2015, the content of the implementation of the concept of sustainable development requires the state to create an organizational and legal mechanism for saving the Earth from degradation, irrational use of natural resources, environmental pollution as a result of production, which does not meet environmental requirements. It is noted that such activities will result in the creation of conditions for a prosperous life of a person in particular, and the population of the state in general (UN General Assembly Resolution No. 70/1 of September 25, 2015, 2015). It is concluded that the idea of realizing the human right to a safe environment in the context of implementing a sustainable development strategy is understood not only as the idea of greening production, but also the introduction of the concept of reasonable consumption. It is substantiated that the idea of sustainable development is to meet the needs of the modern generation through the rational use of natural resources, which includes the careful and responsible use of natural resources such as water, forests, soils, minerals and energy; creating conditions for the quality of food products that require modernization of agricultural activities and the food industry; implementation of labor safety requirements, which should prevent accidents in the workplace and protect the health of workers.

Key words: responsibility, protection of subjective rights, the right to a safe environment, the right to access public information, legal implementation, the principle of proportionality, natural resources.

Постановка проблеми. Здійснення права на безпечне довкілля регулюється як на міжнародно-правовому рівні, так і на національно-правовому рівні. Закріплення суб'єктивного права на безпечне довкілля на міжнародному рівні у Декларації про навколишнє середовище 1972 року (що далі буде називатися Стокгольмською Декларацією) (Декларація про навколишнє середовище, 1972). Згідно із положеннями Стокгольмської Декларації 1972 року визначається взаємозв'язок, що обґрунтовує відповідальність держави перед людиною з питань забезпечення здорового природного та антропогенного довкілля.

Стан наукової розробки. Встановлення змісту та складових елементів суб'єктивних прав на безпечне довкілля здійснювалось у наукових працях таких вчених, як В.М. Бевзенко (Бевзенко, 2015), Г.В. Кадникової (Кадникова Г., 2018), К.С. Кучми (Кучма К., 2016), Ю.О. Легези (Легеза Ю., 2022), Н.В. Мішиної (Мішина Н., 2023) та ін..

Але при цьому комплексність визначення стандартів міжнародно-правового регулювання реалізації інтересу особи у забезпеченні безпеки довкілля є фрагментарним, та вимагає встановлення напрямків удосконалення механізму їх впровадження.

Метою роботи є встановлення змісту міжнародного рівня нормативного регулювання права особи на безпечне довкілля.

Виклад основного матеріалу. У Декларації, ухваленій на конференції у Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку

14 червня 1992 р., ключовим положення є встановлення права особи на безпечне довкілля та нормативне закріплення міжнародних стандартів їх реалізації, що базується на забезпеченні: інформаційного обігу даних про навколишнє середовище; можливостей для здійснення громадського контролю за розробкою та прийняттям управлінських рішень з питань використання природних ресурсів; захисту права особи на екологічну безпеку (Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку, 1992).

У Декларації 1992 року викладено основоположні засади визначення змісту національної та регіональної політик з питань охорони довкілля. До пріоритетних засад здійснення права на безпечне довкілля є визнання в якості пріоритетного стратегічного завдання сприяння забезпеченню турботи про населення, що має гарантуватися відповідальністю держави. Розуміння права на безпечне довкілля відповідно до змісту Декларації 1992 року визначається на планетарному рівні як задача із збереження та відновлення екосистем Землі. Похідним від цього принципу є основоположні засади забезпечення екологізації виробництва. Згідно із принципом 10 Декларації по навколишньому середовищу і розвитку 1992 р. встановлюється право особи на реалізацію громадського контролю у сфері охорони довкілля, що має здійснюватися через допуск населення до розробки адміністративних актів з питань використання природних ресурсів.

Гарантування забезпечення належного рівня здійснення суб'єктивного права особи на без-

печне довкілля передбачає застосування засобів національної системи судоустрою та системи адміністративних органів, функціонування яких вимагає створення дієвої якісної системи законодавства.

Охорона суб'єктивного права особи на безпечне довкілля вимагає створення умов для належного рівня застосування заходів юридичної відповідальності. В умовах настання сукупності зазначених об'єктивних та суб'єктивних факторів досягається ідея належності реалізації та захисту права особи на безпечне довкілля.

Одним із міжнародних стандартів забезпечення права особи на безпечне довкілля згідно із міжнародними стандартами є ідея екологізація виробництва і мінімізація впливу на довкілля з боку суб'єктів господарювання (Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку, 1992).

В подальшому деталізація сфери здійснення та захисту суб'єктивного права особи на безпечне довкілля відбувалася в Орхуській конвенції ООН, що має розширену назву – «Конвенція ООН про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля», ухвалена у 1998 році і в подальшому ратифікована Верховною Радою України 6 липня 1999 року (Конвенція ООН про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, 1998).

Прийняття Орхуської конвенції, як зазначає Г.І. Балюк, є вирішальним етапом розвитку системи міжнародно-правових стандартів забезпечення захисту права особи на безпечне довкілля. Орхуська конвенція відноситься до міжнародних актів, що закріплюють нормативні стандарти здійснення права людини на безпечне довкілля на засадах його відповідності та гідності рівня впровадження (Балюк, 2019: 175).

Складові реалізації об'єктивного права на безпечне довкілля на міжнародному рівні закріплюється згідно із положеннями Конвенції про трансграничне забруднення повітря на великій відстані 1979 року (Конвенція про охорону дикої флори та фауни <...>, 1979), Всесвітньої хартії природи 1982 року (Всесвітня хартія природи, 1982), Рамковій конвенції ООН зі зміни клімату 1992 року (Рамкова конвенція ООН зі зміни клімату, 1992), Конвенція про охорону біологічного різноманіття 1992 року (Конвенція про охорону біологічного різноманіття 1992 року) та інших.

Реалізація міжнародних стандартів із впровадження права особи на безпечне довкілля має гарантуватися встановленням принципу засто-

сування заходів юридичної відповідальності за заподіяну екологічну шкоду (Barlit, 2020: 19-25).

Відповідальність за заподіяння екологічної шкоди здійснюється відповідно із положеннями ряду міжнародно-правових актів, зокрема, положення Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 70/1 від 25 вересня 2015 року «Перетворення нашого світу. Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року», яка стала основою для ухвалення Закону України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», що корелюються із положеннями Указу Президента України № 722/2019 від 30 жовтня 2019 року «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року».

Згідно із Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 70/1 від 25 вересня 2015 року встановлено зміст реалізації концепції сталого розвитку вимагає від держави створення організаційно-правового механізму спасіння Землі від деградації, нераціонального використання природних ресурсів, забруднення довкілля в результаті виробництва, що не відповідає вимогам екологізації. Така діяльність своїм результатом матиме створення умов для заможного життя людини зокрема, і населення держави в цілому (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 70/1 від 25 вересня 2015 року, 2015). Ідея здійснення права особи на безпечне довкілля в умовах реалізації стратегії сталого розвитку розуміється не лише як ідея екологізації виробництва, але і впровадження концепції «розумного споживання».

Захист права особи на безпечне довкілля, як в суб'єктивному змісті, так і в об'єктивному значенні може пов'язуватися із застосуванням національних заходів судового та адміністративного провадження, а також і у зв'язку із застосування міждержавного захисту та врегулювання міжнародних публічних та міжнародних приватних спорів. Військова агресія, ініційована російською федерацією на території України, одним із негативних наслідків безумовно має заподіяння екологічної шкоди, не лише на національному, а і на міждержавному рівнях. Такими проявами є екологічна катастрофа, спричинена вибухом на Каховському водосховищі; постійні вибухи, що спричиняють поступове накопичення хімічних забруднюючих речовин в атмосферне повітря, водні об'єкти та земель тощо.

В якості прикладу реалізації дії засобів міжнародного захисту права особи на безпечне довкілля є справа про наявність порушень на золотодобувному підприємстві («Transgold

SA», яка у 2004 році була реорганізована у «Aurul SA»), що полягали у надмірних викидів ціаніду натрію до атмосферного повітря. Така діяльність за висновок міжнародної судової інстанції та експертних висновків спричинила забруднення екосистем річок Тиса та Дунай, що заподіяло шкоду здоров'ю людей, які проживали на території таких країн, як Угорщина, Україна, Сербія та Республіка Румунія. Розмір екологічної шкоди в даній справі обчислювався у сумі більше, ніж 150 млн дол. США (Посібник за статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, 2018: 76-77). В зазначеній справі було встановлено, що заподіяння екологічної шкоди відбулося навіть в умовах відповідності рівня забруднення доквілля нормативно визначеним стандартам. Саме такий підхід фактично відобразив необхідність збалансованого використання природних ресурсів, що має досягати позитивне співвідношення публічних та приватних інтересів.

Такий підхід є пріоритетом у забезпеченні реалізації права особи на безпечне довкілля. Саме баланс інтересів суб'єктів господарювання, держави та людини є основою для формування національної екологічної безпеки.

Імплементация принципу справедливого балансу публічних і приватних інтересів у законодавство України, відповідно до міжнародних стандартів, може сприяти забезпеченню ефективного захисту довкілля та збалансованому врахуванню інтересів різних сторін в про-

цесі прийняття рішень, які можуть впливати на навколишнє середовище.

Одним із напрямів забезпечення захисту прав на безпечне довкілля із створення окремої «квазісудової» спеціалізації. Такий підхід запроваджено в ряді регіонів США (наприклад, у штаті Гавайї (Hawaii (State) Land Court) (заснований вже у 1903 році) тощо (Advisory Opinion OC-23/17, 2017).

Затребуваним з точки зору практики правозастосування є необхідність запровадження ринку дозволів на забруднення довкілля, що успішно діє як в країнах ЄС, так і у США. На разі створення ринку дозволів в Україні вимагається і вимогами євроінтеграційних угод з ЄС.

Таким чином, ідея сталого розвитку полягає в тому, щоб задовольняти потреби сучасного покоління шляхом: раціонального використання природних ресурсів, що включає в себе обережне та відповідальне використання природних ресурсів, таких як вода, ліси, ґрунти, мінерали і енергія; створення умов задля якості продуктів харчування, що вимагає модернізації здійснення сільськогосподарської діяльності та харчової промисловості; реалізації вимог безпеки праці, що має запобігти нещасним випадкам на робочому місці і захисту здоров'я працівників. Отже, ідея сталого розвитку спрямована на збалансований розвиток економіки, суспільства та довкілля має покладатися в основу реалізації суб'єктивного та об'єктивного права на безпечне довкілля.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Декларация Конференции ООН по проблемам окружающей человека среды: международный документ от 16 июня 1972 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454
2. Бевзенко В.М. Адміністративно-земельне право України: Навчальний посібник. Київ: Алерта, 2015. 180 с.
3. Кадникова Г.В. Правове регулювання режиму доступу до публічної інформації. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 4. С. 116–121.
4. Кучма К. С. Правова основа надання адміністративних послуг у сфері екології та природних ресурсів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 92–95.
5. Легеза Ю.О. Оптимізація системи публічного управління у сфері використання та охорони природних ресурсів (на підставі авторського соціологічного опитування). *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2022. Випуск 1. С. 20-25. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2022-1-4>
6. Mishyna N. V. Decentralization: European court of human rights' judgements implementation. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2023. Т. 32. С. 94-99. URL: <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom32/11.pdf>
7. Декларация Рио-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку: міжнародний документ від 14 червня 1992 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455
8. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція): міжнародний документ ООН від 25 червня 1998 р. (ратифікований Законом України від 6 липня 1999 р. № 832-XIV). *Верховна Рада України. Офіційний вісник України*. 2010. № 33. С. 12. Ст. 1191. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015

9. Балюк Г. Вплив міжнародного досвіду на вирішення проблем судового захисту екологічних прав громадян в Україні. *Міжнародний судовий форум: «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав»* (м. Київ, 7 листопада 2019 року): Збірник матеріалів. Київ, 2019. С. 172-178
10. Конвенція про охорону дикої флори та фауни, а також природного середовища в Європі (Бернська конвенція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text
11. Всесвітня хартія природи від 01 січня 1982 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_453
12. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text
13. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text
14. Barlit A.Yu. Subjective public rights in the system of personal rights. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 3. Т. 1. С. 19-25.
15. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 70/1 від 25 вересня 2015 року «Перетворення нашого світу. Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року». URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015>
16. Посібник за статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. 2018. №1. 83 с. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/1259d4263dac852ef056_file.pdf
17. Advisory Opinion OC-23/17 on Environment and Human Rights of 15 November 2017. *Inter-American Court of Human Rights*. URL: http://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_23_esp.pdf

REFERENCES:

1. Deklaratsiia Konferentsyy OON po problemam okruzhaiushchei cheloveka sredi [Declaration of the UN Conference on the Problems of the Human Environment]: mezhdunarodny dokument ot 16 yunია 1972 h. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454 [in Ukrainian].
2. Bevzenko, V.M. (2015) *Administrativno-zemelne pravo Ukrainy* [Administrative land law of Ukraine]: Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Alerta. 180 s. [in Ukrainian].
3. Kadnykova, H.V. (2018) *Pravove rehuliuвання rezhyму dostupu do publichnoi informatsii* [Legal regulation of access to public information]. Aktualni problemy vitchyznianoї yurysprudentsii. № 4. S. 116–121 [in Ukrainian].
4. Kuchma, K. S. (2016) *Pravova osnova nadання administrativnykh posluh u sferi ekolohii ta pryrodnykh resursiv* [Legal basis for providing administrative services in the field of ecology and natural resources]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. № 3. S. 92–95. [in Ukrainian].
5. Leheza, Yu.O. (2022) *Optyimizatsiia systemy publichnoho upravlinnia u sferi vykorystannia ta okhorony pryrodnykh resursiv (na pidstavi avtorskoho sotsiologichnoho opytuvannia)* [Optimization of the public management system in the field of use and protection of natural resources (based on the author's sociological survey)]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. 2022. Vypusk 1. S. 20-25. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2022-1-4> [in Ukrainian].
6. Mishyna, N. V. (2023) *Decentralization: European court of human rights judgements implementation*. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*. Odesa. T. 32. S. 94-99. <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom32/11.pdf>
7. Deklaratsiia Rio-de-Zhaneiro shchodo navkolyshnoho seredovyscha ta rozvytku [Declaration of Rio de Janeiro on environment and development]: mizhnarodnyi dokument vid 14 chervnia 1992 r. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455 [in Ukrainian].
8. Konventsiiia pro dostup do informatsii, uchast hromadskosti v protsesi pryiniattia rishen ta dostup do pravosudiv z pytan, shcho stosuutsia dovkillia [Convention on access to information, public participation in the decision-making process and access to justice in matters related to the environment] (Orkhuska konventsiiia): mizhnarodnyi dokument OON vid 25 chervnia 1998 r. (ratyfikovanyi Zakonom Ukrainy vid 6 lypnia 1999 r. № 832-XIV). Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2010. № 33. С. 12. St. 1191. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015 [in Ukrainian].
9. Baliuk, H. (2019) *Vplyv mizhnarodnoho dosvidu na vyrishennia problem sudovoho zakhystu ekolohichnykh prav hromadian v Ukraini* [The influence of international experience on solving problems of judicial protection of environmental rights of citizens in Ukraine]. *Mizhnarodnyi sudovy forum: «Sudovy zakhyst pryrodnoho dovkillia ta ekolohichnykh prav»* (m. Kyiv, 7 lystopada 2019 roku): Zbirnyk materialiv. Kyiv. S. 172-178 [in Ukrainian].
10. Konventsiiia pro okhoronu dykoi flory ta fauny, a takozh pryrodnoho seredovyscha v Yevropi (Bernska konventsiiia) [Convention on the Protection of Wild Flora and Fauna, as well as the Natural Environment in Europe (Bern Convention)]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text [in Ukrainian].

11. Vsesvitnia khartiia pryrody vid 01 sichnia 1982 roku [World Nature Charter dated January 1, 1982]. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_453 [in Ukrainian].
12. Ramkova konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro zminu klimatu [United Nations Framework Convention on Climate Change]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text [in Ukrainian].
13. Konventsiiia pro okhoronu biolohichnoho riznomanittia vid 1992 roku [Convention on the Protection of Biological Diversity of 1992]. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text [in Ukrainian].
14. Barlit, A.Yu. (2020) Subjective public rights in the system of personal rights [Subjective public rights in the system of personal rights]. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 3. Т. 1. S. 19-25. [in Ukrainian].
15. Rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei OON № 70/1 vid 25 veresnia 2015 roku «Peretvorennia nashoho svitu. Poriadok denniyi u sferi staloho rozvytku na period do 2030 roku» [Resolution of the UN General Assembly No. 70/1 of September 25, 2015 "Transforming our world. The agenda in the field of sustainable development for the period up to 2030"]. URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015> [in Ukrainian].
16. Posibnyk za statteiu 8 Konventsii pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod (2018) [Guide to Article 8 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. №1. 83 s. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/1259d4263dac852ef056_file.pdf [in Ukrainian].
17. Advisory Opinion OC-23/17 on Environment and Human Rights of 15 November 2017. Inter-American Court of Human Rights. URL: http://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_23_esp.pdf